

Sa stavom

20.07.2020. 10:46:21 - Ivana Perić

O RAZVOJU ZADARSKE INDUSTRIJE

'Iza Bagatovog nebodera, kod bivšeg SAS-a'

Posljednja zgrada Tvornice Boris Kidrič (Tekstilna industrija Zadar) prije rušenja 2016. (Foto: Ivana Perić)

Toplo je ljeto, dani su dugi. Tek se uspostavila avionska linija Pariz-Zadar. Konobar u hotelu Slavija, Ivan Rančić, pronašao je i Talijanu Francescu Ferrandiniju vratio 60.000 dinara. Tvornica Bagat pustila je u dućane "superautomatik" šivaći stroj Bagat 555, Moderna galerija domaćin je najveće izložbe umjetničke fotografije u svijetu - Čovjek i more. Trgovačko poduzeće Plodine otkupilo je 25 vagona povrća od individualnih proizvođača, uglavnom iz Ravnih Kotara. U Nadinu su dječaci Josip Škaulj i Josip Kalinić otkrili vrlo zanimljivu špilju. Barba Šime Radović na Viru je zasadio 40.000 borova. Pšenica je dobro rodila u Smilčiću. Otvoren je Velebitski planinarski put. Prva električna žarulja zasjala je u Poličniku.

Uređuju se atletski tereni u Jazinama. Darovita skakačica udalj Radojka Franzotti prva je zadarska atletičarka državna prvakinja. Građanka Bosa Rašković ušetala je početkom srpnja u urarsku radnju u Ulici žrtava fašizma zatraživši sat kojeg je dala na popravak prije ravno 17 godina. Urad Šime Čulina sat je sačuvao i cijenu usluge za popravak naplatio po tarifi od prije 17 godina. U pripremi je stambeni mikrorajon Voštarnica III s oko 1200 stanova. Stanove u ovim zgradama otkupila su poduzeća Boris Kidrič, Adrija, Stambeno poduzeće i druge radne organizacije. Uređuju se asfaltirani prilazni putevi, zelene površine i parkovi za djecu.

Toplo je ljeto, dani su dugi. Godina je 1969., a sve rečenice iznijete u prethodna dva pasusa izvučene su iz članaka objavljenih u Narodnom listu, u lipnju i srpnju 1969. Arhiva Narodnog lista poslužiti će nam kao uvod u priču o industrijalizaciji Zadra od Drugog svjetskog rata naovamo. Prvo treba reći da je u bombardiranju tijekom Drugog svjetskog rata uništeno gotovo 80 posto grada, pa je iz Drugog svjetskog rata Zadar izašao kao najteže stradali grad na prostoru Jugoslavije.

Krajem 1940-ih kreću intenzivna ulaganja u zadarsku industriju, i grad se obnavlja i razvija. 1946. godine obnovljen je gradski vodovod. U Gaženici se počinju nazirati prvi obrisi nove lučko-industrijske zone. 1947. godine počinje izgradnja Tvornice ribljih prerađevina Mardešić (kasnije Adria). Tih godina razvija se i metaloprerađivačka industrija i industrija brodskih strojeva, precizne mehanike i metalnih i elektrometalnih proizvoda Vlado Bagat.

Jedno od prvih naselja nakon Drugog svjetskog rata gradi se iznad tvornice poduzeća Maraska, na predjelu Brodarice. Urbanistički koncept naselja nastaje 1948. godine prema zamislima Slavka Šimatića i Josipa Budaka, dok je stambene zgrade projektirao Ivo Bartolić. Plan hortikulturalnog oblikovanja okoline osmislila je Silvana Seissel, a izvođač radova bilo je građevinsko poduzeće Jadran iz Zadra, koje je s izgradnjom naselja počelo 1953. godine.

Na Branimirovoj obali, na jednoj od najljepših pozicija u gradu, s pogledom na staru gradsku jezgru i Zadarski kanal, tada najveća zadarska tvornica Vlado Bagat 1962. godine gradi neboder

**TOUCH ME FESTIVAL
OVE JESENI PONOVO
ISTRAŽUJE VEZE
UMJETNOSTI I
ZNANOSTI!**

javljanje s terena

**#VOLIMTEBEZALI: PRIČA
O LGBTIQ PRAVIMA
ISPRIČANA IZ
PERSPEKTIVE
RODITELJA**

razgovor

**U UNSKO-SANSKOM
KANTONU
MIGRANTIMA
ZABRANJENA
VOŽNJA
AUTOBUSOM**

preko plota

**ŽENE U BIH: POLA
POPULACIJE A NI
PETINA VLASTI -
DOKAD?**

preko plota

**ŽENSKA REVOLUCIJA U
EGIPTU. NAPOKON!**

prozor u svijet

**FREEDOM
FIGHTERS: FILM
KOJI U FOKUS
STAVLJA
PAKISTANSKE
HEROINE**

prozor u svijet

**EGIPAT DONIO
ZAKON KOJIM
ŠTITI IDENTITET
ŽRTAVA
SEKSUALNOG
NASILJA**

prozor u svijet

**UPISI U 5.
KREATIVNI
KRITIČKI
LABORATORIJ -
ZAŠTO
FEMINIZAM?**

najave

15.9. - 13.10.

TAGOVI

hrvatska **svijet** regija **politika** rodna
ravnopravnost **nasilje** LGBTIQ **rad** mediji
izbori eu **ljudska prava** **feminizam**
socijalna pravda **civilno društvo** **kultura**

za svoje radnike i radnice. Autorstvo nebodera također potpisuje Slavko Šimatić. I danas u gradu poznat kao "Bagatov neboder", zgrada ostaje zabilježena i kao prvi neboder u Zadru.

Bagatov neboder na Branimirovoj obali (Foto: Ivana Perić)

Intenzivnu industrijalizaciju Zadra prati, dakle, izgradnja stambenih kompleksa, kojom se oblikuje vizura grada kakvu danas poznajemo, a uvelike se razvija i prometna infrastruktura, pa Zadar u narednim godinama osim ekonomskog bilježi i velik populacijski rast. Na period 1960-ih bitno utječe spoj na Jadransku magistralu i Maslenički most. S radom tada započinje i najjača hrvatska broderska kompanija Tankerska plovidba. U samo deset godina od 1961. do 1971. godine broj industrijskih radnika i radnica povećava se za 75 posto. 1971. godine Zadar broji 50 520 stanovnika i stanovnica i u tom je razdoblju najbrže rastući hrvatski grad. 12.205 građana i građanki 1971. (28,3 % ukupnog stanovništva), podrijetlom su sa sela, uglavnom iz Ravnih Kotara, s obližnjih otoka i iz Bukovice.

Istovremeno je, kako piše Damir Magaš u istraživanju Prostorni razvoj Zadra 1945.-1991., Zadar obilježavao nesklad između funkcije rada i stanovanja, pa je 1971. na 100 zaposlenih u gradu dolazilo 38 zaposlenih dnevnih putnika i putnica na rad. Broj dnevnih putnika na rad/s rada se i dalje povećavao, pa je 1981. zabilježeno 8120 takvih osoba, iz 151 naselja iz sedam sjevernodalmatinskih i jedne ličke općine. Industrija se razvijala i brojna poduzeća nudila su poslove, ali se nisu mogli odmah osigurati stanovi za sve zaposlene u gradu. S vremenom je tako velik broj radnika i radnica upao u kategoriju tzv. "radnika-seljaka", a zona "grad-selo" postala je po prvi puta područje općih intenzivnih dnevnih migracija. Zadarsko zaleđe zbog toga postaje bolje prometno povezano, iako i dalje s premalim brojem autobusnih linija, s obzirom na različite radničke rasporede.

Lista tvornica i poduzeća koja tada u Zadru posluju punom parom poduža je, a među najvećim i najvažnijima su: SAS, Tankerska plovidba, Vlado Bagat, Boris Kidrič (kasnije Tekstilna industrija Zadar), Adria, Zadranka i Plodine (trgovački lanci), Mljekara Zadar, Elka, Otočanka, Jadranka, Tvornica duhana Zadar, Danilo Štampalija (Tvornica kruha Zadar), Maraska, Vinilplastika, Polikem, Kožara Zadar.

Problemi u industriji počinju, kao i svugdje u Hrvatskoj, krajem 1980-ih. Sjeme onoga što će eskalirati 90-ih u slavnom procesu pretvorbe i privatizacije dolazi 1988. godine u vidu amandmana na Ustav SFRJ te novog Zakona o poduzećima. Tim zakonom predviđene su procedure koje se tiču različitih oblika privatnog i mješovitog vlasništva, uključujući i mogućnost transformacije vlasničke strukture društvenog poduzeća u mješovito ili potpuno privatno poduzeće. Godinu kasnije, Zakonom o društvenom kapitalu iz 1989. godine, predviđeno je kako bi loše poslujuća društvena poduzeća bila obavezana rasprodati vlastiti kapital, a za upravljanje sredstvima dobivenim prodajom bila bi zadužena posebna državna agencija.

Čavao u lijes industrije zabijaju Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća i Zakon o privatizaciji, doneseni 1990-ih. "Zakon o privatizaciji nas je dotukao, ne ponovilo nam se. Uništila nas je ta pretvorba i privatizacija. Među prvima smo u sindikatu u Zadru poticali i urgirali revizije privatizacija, još u godinama kad je raditi takvo nešto bilo opasno. Od svega toga na kraju nažalost nije bilo ništa. Neke su tvornice zaista bile svjetski brendovi, a sve je to na kraju bespovratno propalo. Kako je to moguće, kome je to odgovaralo?", priča nam Vedran Uranija, pravni povjerenik Saveza samostalnih sindikata Hrvatske (SSSH) i vjerojatno najpoznatiji zadarski sindikalist, u sindikalnoj fotelji još od 1990-ih.

Uranija ističe "ono što svi znaju, a malo na tome rade" - da je Zadru potrebna reindustrijalizacija. "Ne možemo vratiti sve, ali moramo stvarati za ubuduće. Sad nam je propao i SAS, s time je službeno umrla proizvodnja u gradu", kaže Uranija. SAS je, sa svim svojim ograncima, od 1961. godine kada je osnovan kao Tvornica specijalnih alatnih strojeva, uistinu stvarao zadarsku industriju i Zadar kao grad. Na svom vrhuncu zapošljavao je 400 radnika i radnica. Prije nekoliko tjedana, na posljednji dan lipnja, polovica od 70-ak radnika, ostala je bez svojih radnih mjesta. U njihovim je "sporazumnim otkazima" nakon dugogodišnje agonije malo toga sporazumno. Nekolicini radnika koji ostaju zaposleni trenutno zapravo teče "otkazni rok", a na kraju balade, vrlo skoro će u SAS Strojogradnji ostati zaposleni samo direktor Tonko Šarić i voditelji odjela.

Da je SAS pokojnik, vidi se čim se danas priđe kompleksu tvornice. U jutarnjim satima, usred radnog tjedna, na privatnom parkiralištu SAS Strojogradnje parkirano je svega nekoliko automobila. Nema komešanja, ne čuje se zvuk strojeva. Radnici i radnice svoje počasne krugove trče drugdje.

aktivizam rod i klasa nasilje prema ženama **rodno uvjetovano nasilje** feministkinja **feministkinje** noćni marš **ženska prava** ravnopravnost spolova

STUP SRAMA

Dislike
(11)

"Uživajmo u Mijim hlačicama."

Davor Meštrović o novom spotu Mije Negovetić (Dobro jutro Hrvatska, 28.07.2020.)

Dislike
(11)

"Ajmo se mi najprije dogovoriti da je pobačaj u 99,9 posto slučajeva neopravdan".

Nino Raspudić, 24. srpnja 2020., tijekom gostovanja na N1. (Izvor: Index)

IZ DRUGIH MEDIJA

H-alter

Praktična primjena
biodinamičke metode u
uzgoju povrća 16:36:01

Vjetroelektrani Senj dozvole bez uključivanja sektora zaštite prirode 15:00:03

Vrijeme i temporalnost u periodu pandemije 11:48:02

Where does the time go? Time and temporality in a pandemic. 11:48:01

Europski tjedan mobilnosti: Besplatno biciklom u vlak prije 1 dan

Što žele Znanstvenici za klimu? prije 1 dan

Virus pod ustavnim ključem prije 1 dan

Pirotehničari poručuju: "Samo nam dajte da vadimo mine!" prije 1 dan

CroL

kulturpunkt.hr

vox feminae

muf

SAS Strojogradnja (Foto: Ivana Perić)

S jednim od radnika, koji je sa SAS-om istrčao čitav životni maraton, sjedim u kafiću nedaleko od poduzeća. "Već godinama nije slutilo na dobro. Bili smo u dugovima, nije se ulagalo u proizvodnju. Prije par godina, kad je firma bilježila minuse, predsjednik Nadzornog odbora Jozo Dragan kupio je vilu u Voloskom za 20 milijuna kuna. Ponudio je milijun kuna više od početne cijene. A nama su plaće kasnile svako malo. Što da onda radnici misle o svemu? Kuda plovi ovaj brod?", priča radnik.

Govori kako se već krajem prošle godine slutio kraj SAS-a, kada su u poduzeće počeli dolaziti različiti predstavnici banaka, kao i potencijalni kupci nekretnine i terena na kojem se nalazi SAS, u veoma "atraktivnoj" stambenoj gradskoj zoni. "Ovakvo to ide - iz starih poduzeća izvlači se novac, dokle ide. A kad više ne ide, onda se proglašuje kraj, pa se izvlači još novaca, rasprodajom imovine poduzeća. Imamo mi tzv. poduzetnike u Zadru koji su tako sebi od 90-ih kupili čitave kvartove, a SAS je samo završni potez u čitavoj toj priči, zaista zadnji proizvodni pogon u centru grada. Sad u centru Zadra ostaje samo trgovina i turizam, a na periferiji promet i skladištenje. I to se danas zove gradom", zaključuje radnik SAS-a.

Toplo je ljeto, dani su dugi. Sredina je srpnja. Inače bi bila špica sezone, vruće, gužve. Sada je samo vruće. Spuštajući se od propale SAS Strojogradnje, prolazim pokraj stambeno-poslovne zgrade sagrađene na mjestu gdje je nekad bila Mljekara Zadar. Čašica jogurta iste te Mljekare nedavno je [isplivala](#) na šibenskoj obali. Mljekaru je 1994. preuzeo Luka Rajić i ugasio proizvodnju. Mlijekom i mliječnim proizvodima opskrbljivala je područje od Gospića i Karlobaga na sjeveru, do Šibenika na jugu. Iz Javne ustanove Priroda Šibensko-kninske županije nagradili su građanina koji je pronašao čašicu, a ista je postavljena i bit će "pohranjena kako bi poslužila kao primjer da se plastika ne smije bacati u more".

Čašica jest svjedok neuništivosti plastike, ali je i primjer kako se industriju ne smije bacati u more. Svjedok je dugog života jedne Mljekare, vremena u kojem "nije bilo jogurt izbora", a svaki se dan u Zadar kamionskim cisternama dovozilo mlijeko iz Otočca i Ličkog Lešća, kao i s farmi na Vrani i Bokanjcu. Nedaleko od nekadašnje Mljekare, na prostoru gdje je nekad stajala Tvornica kruha Zadar, niknuo je novi set identičnih stambenih zgrada. Uz svaki novi set stanogradnje, sve je manje zelenila, parkova i igrališta. Malo dalje, na zadarskom autobusnom kolodvoru poluprazni su kafići, slobodna mjesta u čekaonici. U blizini se čuje štemanje, raskopani asfalt, građevinski radovi. Po prvi puta u više godina u Zadru su dozvoljeni takvi radovi usred sezone. U grad se lagano uvukla misao - ne možemo računati samo na sezonu. Malo tko zna što da s tom mišlju radi.

Jedan izgubljeni turist, rijedak primjer u ovo korona-doba, zapitkuje starijeg građanina nešto na engleskom. Čovjek mu pokušava odgovoriti na hrvatskom, a kad vidi da od svega toga neće biti ništa, mahne mi rukom da mu dođem pripomoći. "Molin te, reci mu da mu je taj hostel tamo di je SAS", kaže mi. Objasnim turistu put do hostela, pozdravim sugrađanina, i razmišljam još malo o njegovoj uputi.

"Iza Bagatovog nebodera", "poviše Mljekare", "kod SAS-a", izrazi su koje se često može čuti kada Zadran i Zadrance (jedni_e) druge upućuju po gradu. Stare tvornice i njihovi pogoni geografski su lokatori i danas, iako je većina propala 90-ih i iako od nekih više doslovno ništa nije ostalo. Pokazuje nam to koliko su važan i upečatljiv dio svakodnevice bile, ali i kako se u međuvremenu nije izgradilo ništa novo, ništa drugo što bi preuzelo njihovo mjesto u (jezičnom) mapiranju Zadra. Kada je početkom 2016. godine srušena zadnja zgrada Tekstilne industrije Zadar (Boris Kidrič), Filmski ured Zadar još je mjesecima na svojoj stranici [nudio tu zgradu](#) kao jednu od lokacija za potencijalna snimanja. Stvar je bila, dakako, u neažurnosti ureda oko uređivanja web stranice, ali i u tome da će ta zgrada, u umovima građana i građanki Zadra, još dugo ondje stajati.

* Objavu ovog teksta podržala je Agencija za elektroničke medije, u sklopu potpore za novinarske radove.

Tagovi: industrija, industrijalizacija, privatizacija, radnici i radnice, sas specijalizirani alati i strojevi, zadar

Tweetaj

Donirajte